And yet something very special happened while I was preparing this lecture, which in a way reassured me. One day I received a large brown envelope in the mail. It was sent to me by Doctor Volkhard Knigge, the director of the Buchenwald Memorial Center. He enclosed a small envelope with his congratulatory note, and described what was in the envelope, so, in case I didn't have the strength to look, I wouldn't have to. The envelope contained a copy of the original daily report on the camp's prisoners for February 18, 1945. In the "Abgänge," that is, the "Decrement" column, I learned about the death of Prisoner #64,921—Imre Kertész, factory worker, born in 1927. The two false data: the year of my birth and my occupation were entered in the official registry when I was brought to Buchenwald. I had made myself two years older so I wouldn't be classified as a child, and had said worker rather than student to appear more useful to them.

In short, I died once, so I could live. Perhaps that is my real story. If it is, I dedicate this work, born of a child's death, to the millions who died and to those who still remember them. But, since we are talking about literature, after all, the kind of literature that, in the view of your Academy, is also a testimony, my work may yet serve a useful purpose in the future, and—this is my heart's desire—may even speak to the future. Whenever I think of the traumatic impact of Auschwitz, I end up dwelling on the vitality and creativity of those living today. Thus, in thinking about Auschwitz, I reflect, paradoxically, not on the past but the future.

Translated by Ivan Sanders

Heuréka!

MINDENEK ELŐTT EGY VALLOMÁSSAL tartozom, egy, talán különös, de őszinte vallomással. Amióta repülőgépre szálltam, hogy itt, Stockholmban átvegyem az ez évi irodalmi Nobel díjat, szakadatlanul egy szenvtelen megfigyelő szúrós tekintetét érzem a hátamon; s ebben az ünnepi pillanatban, amely hirtelen a közfigyelem fókuszába állít, inkább e hűvös megfigyelővel, semmint az egyszeriben világszerte olvasott íróval érzem magam azonosnak. S csak remélni tudom, hogy a beszéd, amelyet e kitüntető alkalommal elmondhatok, a segítségemre lesz, hogy e kettősséget, ezt a bennem élő két személyt végül majd egyesítsem.

Egyelőre magam sem értem eléggé világosan, hogy miféle apóriát érzek e magas kitüntetés és a művem, illetve az életem közt. Talán túl sokáig éltem diktatúrákban, ellenséges és reménytelenül idegen szellemi környezetben ahhoz, hogy szert tehettem volna némi irodalmi öntudatra: ezen egyszerűen nem volt érdemes töprengenem. Emellett mindenfelől az értésemre adták, hogy az, amin gondolkodom, az úgynevezett „téma", amely foglalkoztat, időszerűtlen és nem attraktív. Így hát ezért is, és mert a saját meggyőződésemmel is egybevágott, az írást mindig is a legszigorúbb magánügyemnek tekintettem.

Magánügy: ez természetesen még nem zárja ki a komolyságot, ha az ilyen komolyság egy kissé nevetségesnek tűnt is abban a világban, ahol egyedül a hazugságot vették komolyan. A filozófiai axióma úgy hangzott itt, hogy a világ a tőlünk függetlenül létező objektív valóság. Én viszont 1955 egy szép tavaszi napján váratlanul arra a gondolatra jutottam, hogy egyetlen valóság létezik csupán, ez a valóság pedig én magam vagyok, az én életem, ez a törékeny és bizonytalan időre szóló ajándék, amelyet idegen, ismeretlen erők kisajátítottak, államosítottak, meghatároz-

https://doi.org/10.1632/003081203X47886 Published online by Cambridge University Press

ták és megpecsételték, s amelyet az úgynevezett történelemtől, ettől a szörnyűséges Molochtól vissza kell vennem, mert egyedül az enyém, s ekként kell gazdálkodnom vele.

Ez mindenesetre gyökeresen szembeállított mindazzal, ami körülöttem, ha nem is az objektív, de a kétségbevonhatatlan valóság volt. A kommunista Magyarországról beszélek, az épülő és szépülő szocializmusról. Ha a világ a tőlünk függetlenül létező objektív valóság, akkor az emberi személyiség sem más – akár önmaga számára sem – mint objektum, élettörténete pedig a történelmi véletlenek összefüggéstelen sorozata, amelyen elcsodálkozhat ugyan, de neki magának semmi köze hozzá. Összefüggő egésszé összeraknia nem érdemes, mert akadhatnak benne mozzanatok, amelyek sokkal objektívebbek annál, semhogy szubjektív Énje felelősséget viselhetne értük.

Egy évvel később, 1956-ban, kitört a magyar forradalom. Az ország egyetlen pillanatra szubjektívvé vált. A szovjet tankok azonban hamarosan helyreállították az objektivitást.

Ha úgy tűnne, hogy ironizálok, kérem, fontolják meg, hogy mivé lett a huszadik században a nyelv, hogy mivé lettek a szavak. Valószínűnek tartom, hogy korunk íróinak első és legmegrázóbb felfedezése, hogy a nyelv, ahogyan az, mintegy valami időszámításunk előtti kultúra korszakából ránk maradt, egyszerűen alkalmatlan a valóságos folyamatok, a valaha egyértelmű fogalmak megjelenítésére. Gondoljanak Kafkára, gondoljanak Orwellre, akiknek a kezén egyszerűen elolvad a régi nyelv, mintha tűzben forgatnák, hogy azután megmutassák hamuját, amelyben új és addig ismeretlen ábrák jelennek meg.

De szeretnék visszatérni szigorú magánügyemre, az írásra. Van itt néhány kérdés, amelyet az ember, az én helyzetemben, föl sem tesz magának. Jean Paul Sartre például egész kis könyvecskét szentel a kérdésnek, hogy: „kinek írunk?" Érdekes kérdés ez, de lehet veszedelmes is, és én mindenesetre hálás vagyok a sorsnak, hogy sohasem kellett gondolkodnom rajta. Nézzük csak, miben is áll a veszedelme. Ha például kiszemelünk egy társadalmi osztályt, amelyet nemcsak gyönyörködtetni, de befolyásolni is szeretnénk, akkor mindenek előtt szemügyre vesszük a saját stílusunkat, hogy vajon alkalmas eszköz-e az ilyen hatás gyakorlására. Az írót hamar elfogják a kételyek: a baj az, hogy mindenképpen azzal lesz elfoglalva, hogy önmagát figyelje. Meg aztán honnan is tudhatná, hogy közönségének valójában mi a kívánsága, hogy mi tetszik neki? Végeredményben nem kérdezhet meg minden egyes embert. Különben hiába is tenné. Csakis abból indulhat ki, hogy ő milyennek képzeli ezt a bizonyos közönséget, hogy ő miféle igényeket tulajdonít neki, hogy őrá mi gyakorolná azt a hatást, amelyet ő szeretne elérni. Kinek ír tehát az író? A válasz nyilvánvaló: önmagának.

Én legalább elmondhatom, hogy minden kerülőút nélkül jutottam el ehhez a válaszhoz. Igaz, egyszerűbb volt a dolgom: közönségem nem volt, és befolyásolni sem akartam senkit. Nem célszerűségből kezdtem írni, és amit írtam, senkinek sem szólt. Ha írásomnak volt valami megfogalmazható célja, akkor ez a tárgyhoz való formai és nyelvi hűségből állt, semmi másból. Fontos volt ezt tisztázni az államilag irányított meg az úgynevezett elkötelezett irodalom nevetséges, de szomorú korszakában.

Már nehezebben válaszolnék a joggal, és nem minden kétely nélkül föltett kérdésre, hogy miért írunk. Nekem ebben is szerencsém volt, mert föl sem merült, hogy ebben a kérdésben választanom lehetne. Ezt az eseményt különben híven leírtam A kudarc című regényemben. Egy hivatali épület elhagyatott folyosóján álltam, s mindössze annyi történt, hogy a keresztfolyosó irányából kongó lépteket hallottam. Valami különös izgalom vett rajtam erőt, mert a léptek felém közeledtek, s noha csak egyetlen, láthatatlan személytől származtak, hirtelen úgy éreztem, mintha százezrek lépteit hallanám. Mintha egy menet közeledne, dübörgő léptekkel, s egyszerre felfogtam ennek a menetnek, ezeknek a lépteknek a vonzerejét. Itt, ezen a folyosón egyetlen

https://doi.org/10.1632/003081203X47886 Published online by Cambridge University Press

perc alatt megértettem az önfeladás mámorát, a tömegbe való beleveszés részeg gyönyörét, azt, amit Nietzsche – igaz, más összefüggésben, de mégiscsak idevágóan – a dionüszoszi élménynek nevez. Szinte valami fizikai erő tolt és húzott a sorok közé, úgy éreztem, a falnak kell támaszkodnom, s ott meglapulnom, nehogy engedjek e csábító vonzásnak.

Úgy számolok be erről az intenzív pillanatról, ahogyan átéltem; mintha forrása, ahonnan látomásszerűen előtört, valahol kívülem lenne, s nem énbennem. Minden művész ismeri az ilyen pillanatokat. Egykor váratlan inspirációnak nevezték őket. De amit én átéltem, mégsem sorolnám a művészi természetű élmények közé. Inkább egzisztenciális föleszmélésnek nevezném. Nem a művészetemet adta a kezembe, amelynek eszközeit még sokáig kellett keresgélnem, hanem az életemet, amelyet már-már elveszítettem. A magányról szólt, a nehezebb életről, arról, amiről kezdetben beszéltem: kilépni a kábító menetből, a történelemből, amely személytelenné és sorstalanná tesz. Rémülten ismertem föl, hogy egy évtizeddel azután, hogy a náci koncentrációs táborokból hazatértem, s úgyszólván fél lábbal még a sztálini terror szörnyű igézetében, az egészből máris csupán valami zavaros benyomás és néhány anekdota maradt meg bennem. Mintha nem is velem történt volna, ahogyan mondani szokás.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen látomásszerű pillanatoknak megvan a maguk hosszú előzménye, amit Siegmund Freud talán valamely traumatikus élmény elfojtásából vezetne le. Ki tudja, nem volna-e igaza. Mivel magam is inkább hajlok a racionalitásra, s távol áll tőlem mindenféle miszticizmus vagy rajongás: ha látomásról beszélek, akkor ezen nyilván mégiscsak valami realitást kell értenem, ami a természetfölötti formáját öltötte; egy bennem érlelődő gondolat hirtelen, mondhatni forradalmi megnyilatkozását, valamit, amit az ősi „heuréka!" kiáltás fejez ki. „Megvan!" De mi volt meg?

Egyszer azt mondtam, hogy az úgynevezett szocializmus ugyanazt jelentette nekem, amit Marcel Proustnak a teájába mártott Madeleine-ostya jelentett, amely egyszerre feltámasztotta benne az elmúlt idők ízeit. Elsősorban nyelvi megfontolások alapján, az 1956-os forradalom leverése után úgy döntöttem, hogy Magyarországon maradok. Ezúttal tehát nem gyerekként, hanem felnőtt fejjel figyelhettem meg, hogyan működik egy diktatúra. Láttam, hogyan tagadtatják meg egy néppel az eszményeit, láttam az alkalmazkodás kezdeti, óvatos taglejtéseit, megértettem, hogy a remény a gonosz instrumentuma, s hogy a kanti kategorikus imperatívusz, az etikum, az önfenntartás hajlékony szolgálóleánya csupán.

El lehet-e képzelni nagyobb szabadságot, mint amelyben az író egy viszonylag korlátozott, mondhatni fáradt, sőt dekadens diktatúrában részesül? A hatvanas években a magyar diktatúra eljutott a konszolidációnak abba az állapotába, amely szinte társadalmi konszenzusnak volt nevezhető, s amit a nyugati világ később, derűs elnézéssel, „gulyáskommunizmusnak" becézett: úgy tűnt, mintha a kezdeti neheztelés után a magyar kommunizmus egyszeriben a Nyugat kedvenc kommunizmusává változott volna. Ennek a konszenzusnak a mocsármélyén az ember vagy végleg feladta a küzdelmet, vagy rátalált a kacskaringós ösvényekre, amelyek a belső szabadságához elvezettek. Az író rezsije olcsó, mestersége gyakorlásához elég a papír meg a ceruza. Az undor, a depresszió, amire reggelente felébredtem, rögtön bevezetett a világba, amelyet ábrázolni kívántam. Fel kellett ismernem, hogy a totalitarizmus logikáját nyögő embert egy másik totalitarizmusban ábrázolom, s ez kétségkívül szuggesztív médiává tette a nyelvet, amelyen a regényemet írtam. Teljes őszinteséggel felmérve akkori helyzetemet, nem tudom, hogy Nyugaton, egy szabad társadalomban, képes lettem volna-e megírni ugyanazt a regényt, amelyet ma a Sorstalanság címen ismer a világ és a Svéd Akadémia legmagasabb elismerésében részesül.

Nem, bizonyára másra törekedtem volna. Nem mondom, hogy nem az igazságra, de talán egy másféle igazságra. A könyvek és az eszmék

https://doi.org/10.1632/003081203X47886 Published online by Cambridge University Press

szabad piacán talán én magam is valami csillogóbb regényformán törtem volna a fejemet: például széttördelhettem volna a regényidőt, hogy csakis a hatásos jeleneteket beszéljem el. Csakhogy az én regényhősöm a koncentrációs táborokban nem a maga idejét éli, hiszen sem idejének, sem nyelvének, sem személyiségének nincs birtokában. Nem emlékezik, hanem létezik. Így hát a linearitás szürke csapdájában kellett sínylődnie szegénynek, s nem szabadulhatott a kínos részletektől. Tragikus nagy pillanatok látványos sorozata helyett az egészet kellett átélnie, ami nyomasztó és kevés változatossággal szolgál, akárcsak az élet.

Viszont megdöbbentő tanulságokhoz vezetett. A linearitás megkövetelte az előállt helyzetek teljes kitöltését. Nem tette lehetővé, hogy, mondjuk, húsz percnyi időt elegánsan átugorjak, csupán, mert ez a húsz perc ismeretlen és riasztó fekete gödörként tátongott előttem, akár egy tömegsír. Arról a húsz percről beszélek, amely a birkenaui megsemmisítő tábor vasúti rámpáján telt el, amíg a szerelvényből kiszállt emberek a szelektálást végző tiszt elé értek. Én magam nagyjából emlékeztem erre a húsz percre, de a regény megkövetelte tőlem, hogy ne higgyek az emlékezetemnek. De akárhány túlélő beszámolóját, vallomását, visszaemlékezését elolvastam, csaknem mind megegyezett abban, hogy igen gyorsan és átláthatatlanul zajlott minden: a vagonok ajtaját feltépték, ordítozást és kutyaugatást hallottak, a férfiakat és a nőket elszakították egymástól, vad kavarodás közepette egy tiszt elé értek, aki futó pillantással szemügyre vette őket, kinyújtott karjával mutatott valamit, majd hamarosan fegyenc öltözékben találták magukat.

Én erre a húsz percre másképpen emlékeztem. Hiteles források után kutatva, először Tadeusz Borowski tiszta, önkínzóan kegyetlen elbeszéléseit, köztük a „Hölgyeim és uraim, parancsoljanak a gázba fáradni” címűt olvastam el. Később kezembe került a fénykép-sorozat, amelyet egy SS-katona készített a birkenaui rámpára érkező emberszállítmányokról, s amelyet amerikai katonák találtak meg a már felszabadított Dachau-i tábor egykori SS-kaszárnyájában. Megdöbbenve néztem ezeket a képeket. Szép, mosolygó női arcok, értelmes szemű fiatal emberek, teli jó szándékkal, a közreműködés készségével. Most már megértettem, miért és hogyan mosódhatott el bennük a tétlenségnek és a tehetetlenségnek e megszégyenítő húsz perce. S ha arra gondoltam, hogy mindez ugyanígy ismétlődött, naponta, hetente, havonta, évek hosszú során át, bepillantást nyertem a rettenet technikájába, megtudtam, hogyan lehetséges az ember élete ellen fordítani magát az emberi természetet.

Így haladtam, lépésről lépésre, a megismerések lineáris útján; ha úgy tetszik, ez volt az én heurisztikai módszerem. Hamar beláttam, hogy engem korántsem az érdekel, hogy kinek írok, és az sem, hogy miért írok. Egyetlen kérdés érdekel csupán: hogy mi dolgom még egyáltalán az irodalommal. Mert az világos volt, hogy az irodalomtól és azoktól az eszményektől, attól a szellemtől, amely az irodalom fogalmához fűződik, átléphetetlen határvonal választ el, s e határvonalnak – mint oly sok minden másnak is – Auschwitz a neve. Ha Auschwitzról írunk, tudnunk kell, hogy Auschwitz – egy bizonyos értelemben legalábbis – felfüggesztette az irodalmat. Auschwitzról csak fekete regényt lehet írni, tisztesség ne essék, szólván: folytatásos ponyvaregényt, amely Auschwitzban kezdődik, és mind a mai napig tart. Amivel azt akarom mondani, hogy Auschwitz óta semmi sem történt, ami Auschwitzot visszavonta, ami Auschwitzot megcáfolta volna. A Holocaust az én írásaimban sosem tudott múlt időben megjelenni.

Azt szokták mondani rólam – s ezt hol dicséretnek, hol gáncsoskodásnak szánják –, hogy egyetlen téma: a Holocaust írója vagyok. Semmi kifogásom, bizonyos megszorításokkal miért is ne fogadnám el e számomra kijelölt helyet a könyvtárak erre szolgáló polcán? Hiszen melyik író nem a Holocaust írója ma? Úgy értem, hogy nem kell közvetlen témául választani a Holocaustot ahhoz, hogy felfigyeljünk a megtöretett hangra, amely Európa modern művészetét évtizedek óta uralja. Tovább megyek: nem is

https://doi.org/10.1632/003081203X47886 Published online by Cambridge University Press

ismerek jó, hiteles művészetet, amelyen ne érződnék e törés, mintha egy lidércnyomásos éjszaka után az ember megverten és tanácstalanul nézne szét a világban. A Holocaustnak elnevezett kérdéskört én sohasem próbáltam holmi németek és zsidók közti feloldhatatlan konfliktusnak tekinteni; sohasem hittem, hogy a zsidó szenvedéstörténet legújabb fejezete, amely logikusan követi a korábbi próbatételeket; sohasem láttam az úgynevezett történelem egyszeri kisiklásának, a korábbiaknál nagyobb szabású pogromnak, a zsidó állam létrejötte előfeltételének. A Holocaustban én az emberi állapotot ismertem fel, a nagy kaland végállomását, ahová kétezer éves etikai és morális kultúrája után az európai ember eljutott.

Most már csak azon kell gondolkodni, hogyan léphetünk innen tovább. Auschwitz problémája nem az, hogy, úgymond, záróvonalat húzzunk-e alá, vagy sem; hogy megőrizzük-e emlékét, vagy hogy elsüllyesszük a történelem megfelelő fiókjába; hogy emlékművet emeljünk-e a meggyilkolt millióknak, s hogy ez az emlékmű milyen is legyen. Auschwitz igazi problémája az, hogy megtörtént, és ezen a tényen a legjobb, de a leggonoszabb akarattal sem változtathatunk. E súlyos helyzetnek talán a magyar katolikus költő, Pilinszky János adta a legpontosabb nevet, amikor „botránynak" nevezte; s ezen nyilvánvalóan azt értette, hogy Auschwitz a keresztény kultúrkörben esett meg, s így a metafizikai szellem számára kiheverhetetlen.

Régi jóslatok szólnak arról, hogy meghalt az Isten. Kétségkívül, Auschwitz után magunkra maradtunk. Értékeinket magunknak kell megteremtenünk, napról napra, s azzal a kitartó, ám láthatatlan etikai munkálkodással, amely ezeket az értékeket végül a napvilágra hozza, s talán új európai kultúrává avatja majd. A díjat, amellyel a Svéd Akadémia éppen az én művemet látta helyesnek megtisztelni, úgy tekintem, hogy Európának ismét szüksége van a tapasztalatra, amelyre Auschwitz, a Holocaust tanúi kénytelenek voltak szert tenni. Az én szememben ez, engedjék kijelentenem, bátorságra, sőt, bizonyos értelemben eltökéltségre vall; mert hiszen azt kívánták, hogy megjelenjek itt, holott sejteniük kellett, hogy mit fognak tőlem hallani. De hát ami az Endlösung és a „koncentrációs univerzum" révén megnyilatkozott, nem érthető félre, s a túlélés, a teremtőerők megőrzésének egyetlen lehetősége, ha e nullpontot felismerjük. Miért ne lehetne termékeny e tisztánlátás? A nagy felismerések mélyén, még ha meghaladhatatlan tragédiákon alapulnak is, mindig ott rejlik a legnagyszerűbb európai érték, a szabadság mozzanata, amely valami többlettel, valami gazdagsággal árasztja el életünket, ráébresztve létezésünk való tényére és az érte való felelősségünkre.

Külön öröm számomra, hogy ezeket a gondolatokat az anyanyelvemen, magyarul mondhatom el. Budapesten születtem, egy zsidó családban, amelynek anyai ága az erdélyi Kolozsvárról, az apai pedig a Balaton-vidék délnyugati sarkából származik. Nagyszüleim még gyertyát gyújtottak a Sabbat beálltakor, péntek este, de nevüket már magyarosították, és természetes volt számukra, hogy a zsidóságot a vallásuknak, a hazájuknak pedig Magyarországot tekintsék. Anyai nagyszüleim a Holocaustban lelték halálukat, apai nagyszüleimet a Rákosi-féle kommunista hatalom pusztította el, amikor a zsidó aggok házát Budapestről az ország északi határvidékére kitelepítették. Úgy érzem, hogy e rövid családtörténet mintegy magában foglalja és szimbolizálja az ország legújabb kori szenvedéstörténetét. Engem mindez arra tanít, hogy a gyászban nemcsak keserűség, de rendkívüli erkölcsi tartalék is rejlik. Zsidónak lenni: szerintem ez ma újra elsősorban erkölcsi feladat. Ha a Holocaust mára kultúrát teremtett – mint ahogy ez tagadhatatlanul megtörtént –, célja csakis az lehet, hogy a jóvátehetetlen realitás a szellem útján megszülje a jóvátételt: a katarzist. Ez a vágyam inspirált mindent, amit valaha is létrehoztam.

Bár lassan kifogyok a szóból, őszintén bevallom, hogy még mindig nem találtam meg a megnyugtató egyensúlyt az életem, a művem és a Nobel-díj között. Egyelőre csak mélységes

https://doi.org/10.1632/003081203X47886 Published online by Cambridge University Press

hálát érzek – hálát a szeretetért, amely megmentett és ma is életben tart. De lássuk be, hogy ebben az alig követhető pályafutásban, ebben a, ha szabad így mondanom, „karrierben" – az enyémben – van valami felkavaró, valami abszurd; valami, amit alig lehet végiggondolni anélkül, hogy az embert el ne fogja a földöntúli rendben, a gondviselésben, a metafizikai igazságtételben való hit kísértése: vagyis anélkül, hogy az ember az önáltatás csapdájába ne lépne, s így zátonyra ne futna, tönkre ne menne, el ne veszítené mélységes és gyötrelmes kapcsolatát a milliókkal, akik elpusztultak, és sohasem ismerhették meg az irgalmat. Nem olyan egyszerű kivételnek lenni; s ha már kivételnek szánt bennünket a sors, meg kell békélni a véletlenek abszurd rendjével, amely a kivégzőosztagok szeszélyével uralkodik embertelen hatalmaknak és szörnyű diktatúráknak kitett életünkön.

Mégis, mialatt erre a beszédre készültem, történt valami egészen különös dolog, ami némely tekintetben mégiscsak helyreállította a nyugalmamat. Egy napon nagy, barna borítékot kézbesített a posta. A buchenwaldi emlékhely igazgatója, doktor Volkhard Knigge küldte. A szívélyes szerencsekívánataihoz egy kisebb borítékot mellékelt. Előre megírta, mit tartalmaz, hogy ha esetleg nincs erőm hozzá, ne kelljen szembesülnöm vele. A borítékban ugyanis az 1945, február 18-i fogolyállományról készült eredeti napi jelentés másolatát találtam. Az „Abgänge", azaz a „fogyadék" rovatban a hatvannégy ezer kilencszázhuszonegyes fogoly, Kertész Imre, 1927-es születésű, zsidó, gyári munkás haláláról értesültem. A két hamis adat: a születési évemé meg a foglalkozásomé úgy került oda, hogy amikor a buchenwaldi koncentrációs tábor adminisztrációjába felvettek, két évvel idősebbnek mondtam magam, nehogy a gyerekek közé soroljanak, s inkább gyári munkásnak, mint diáknak, hogy hasznavehetőbbnek mutatkozzam.

Egyszer meghaltam már tehát, azért, hogy élnem lehessen – s talán ez az én igaz történetem. Ha így van, akkor e gyermekhalálból született művet a sok millió halottnak ajánlom, s mindazoknak, akik e halottakra még emlékeznek. De, mert végeredményben irodalomról van szó, olyan irodalomról, amely az Önök Akadémiájának indoklása szerint tanúságtétel is egyben, talán a jövőnek is hasznára válhat, sőt, szívem szerint azt mondanám: a jövőt szolgálja majd. Mert úgy érzem, hogy amikor Auschwitz traumatikus hatásán gondolkodom, ezzel a mai ember vitalitásának és kreativitásának az alapkérdéseihez jutok el; s Auschwitzon gondolkodva így, talán paradox módon, de inkább a jövőn, semmint a múlton gondolkodom.

https://doi.org/10.1632/003081203X47886 Published online by Cambridge University Press